

Mondigheid als uitdaging

1 Julian Barnes vertelde eens het volgende: De tienjarige Angelina, die opgroeide in een communistische samenleving, stelde haar vader verontrustende vragen: 'Waarom zijn er zoveel soldaten, als het geen oorlog is? Waarom zijn er zoveel abrikozenbomen op het platteland, maar nooit abrikozen in de winkels? Waarom hangt er zomers zo'n mist boven de stad? Waarom wonen al die mensen op dat braakliggende land achter de oostelijke boulevards?' De vader antwoordde: 'Omdat ze er zijn om ons te beschermen. Omdat we aan het buitenland verkopen voor de harde valuta die we nodig hebben. Omdat er veel fabrieken zijn die op volle toeren draaien. Omdat zigeuners liever zo wonen.' Angelina was altijd tevreden met die antwoorden. Dat was het schokkende. Hij was niet een vader die aan het twijfelen was geraakt door de doeltreffende vragen van een argeloos kind; het verontrustende was dat het argeloze kind zo grif genoeg nam met antwoorden waarvan hij wist dat het op zijn best plausible uitvluchten waren. Haar montere goedgelovigheid zat hem danig dwars.¹ Tot zover het verhaal.

Het valt in de vader te prijzen dat de goedgelovigheid van Angelina hem dwars zat. In de kerk ging dat er vaak wel anders toe. De vaders (in de gedaante van bijvoorbeeld dominee, pastoor, bisschop of paus) vonden het wel gemakkelijk dat ze niet tegengesproken of nader bevestigd werden bij hun 'antwoorden' die op z'n minst eenzijdig en onvolledig waren. De tijden zijn evenwel veranderd. De meeste Angelina's zijn mondig geworden en de meeste vaders verloren hun gezag.² Maar nog altijd zijn in het verleden gegroeide structuren aanwezig waardoor de kloof tussen veel Angelina's en haar 'vaders' alsmar breder en dieper wordt. Ik zal dit toelichten.

De kerk is ontstaan en heeft eeuwenlang gefunctioneerd in een agrarische samenleving. In die samenleving werkte de grote meerderheid van de mensen in de landbouw en veeteelt, leefde in in zichzelf gekeerde gemeenschappen en werd overheerst door een minderheid die gespecialiseerd was op militair, politiek, godsdienstig of economisch gebied en die de controle had over geweldgebruik, over ordehandhaving en over de officiële wijsheid van de samenleving, die uiteindelijk geheiligd was in schrift.³ De agrarische samenleving kende een sterk hiërarchische structuur.

Oude kerk te Oosterbeek

De industrialisatie bracht een grote verandering. De industriële samenleving vond het concept en ideaal van vooruitgang uit, van voortdurende verbetering. De opvatting ontstond, dat de wereld onderworpen is aan systematische, geen onderscheid makende wetten en openstaat voor onbegrensd onderzoek. Deze opvatting bood een eindeloze reeks mogelijkheden van nieuwe combinaties van middelen. Geen enkele mogelijkheid zou verboden worden en uiteindelijk zou slechts het bewijs bepalen hoe de dingen in elkaar zaten en hoe ze gecombineerd moesten worden om het gewenste effect te bereiken. In de industriële samenleving moest de hiërarchische structuur meer en meer plaats maken voor een sterk egalitaire.

Product van de industriële samenleving is de Verlichting, de 18e eeuwse geestelijke stroming die dogmatisch autoriteitsgeloof bestreed en de rede en de natuur centraal stelde.⁴ De waarden van de Verlichting (mondigheid, vrijheid en morele autonomie) hebben geleid tot een cultuur, waarin de waardigheid van de enkeling centraal staat.⁵ Instituties die zich niet dienstbaar wisten te maken aan het individu, kregen het moeilijk. De Verlichting bracht niet het heil dat ze beloofde. Ze had namelijk ook negatieve bijwerkingen: de rede versmalde tot oorzaak-en-gevolg denken, tot instrumentele rede;

efficiency werd belangrijker dan menselijkheid; en religie, kunst en ethiek raakten gemarginaliseerd.⁶

In onze tijd leeft bij zeer velen sterk het gevoel dat de tijd van ideologieën en geloofssystemen (ook dat van de Verlichting) voorbij is. Ze beseffen (1) dat kennis altijd fragmentarisch is, (2) dat wat ze als werkelijkheid opvatten een effect is van hun manier van zien, van conventies, van taal en (3) dat hun macht over de wereld, de samenleving, zeer betrekkelijk is. Absolute uitspraken en aanspraken wijzen ze af. Aan religieuze, filosofische of wetenschappelijke teksten kennen ze een andere waarde toe dan generaties voor hen: de teksten kunnen niets meer voorschrijven, maar hooguit helpen om zich te oriënteren.

2

Zeer velen in kerk en samenleving weten het allemaal niet zo precies meer. Dit niet-precies-weten levert zeer uiteenlopende reacties op. Het fungeert bij sommigen als legitimatie voor een nihilistische levenshouding in de trant van: 'Als niets zeker is, mag alles'. Het inspireert anderen een eigen geloofsweg te zoeken, los van kerk en traditie of een gevoel te ontwikkelen voor wat in de wisselende concrete omstandigheden van het leven goed en wat kwaad is. Het doet de onzekeren vluchten naar charismatische leiders, veelal met een fundamentalistisch, restauratief of radicaal evangelisch program. Het doet geestelijk luien genoeg nemen met vermacdonaldisering van het leven en dus ook van kerk en geloof. En doet de geestlozen het verlangen naar inzicht inruilen voor een houding van indifferentie die leidt tot apathie.

De agrarische samenleving behoort tot het verleden. De

Oude kerk te Oosterbeek

industriële krijgt meer en meer de gestalte van een cybernetische, post-ideologische, multi-culturele en multi-religieuze samenleving. Willen we niet als onmondige mensen door het leven gaan, willen we niet ten prooi vallen aan nihilisme, fundamentalisme, materialisme, vermacdonaldisering, indifferentisme of apathie, dan is het belangrijk dat we ergens staan (een standpunt hebben), ergens voor staan (idealen hebben) en een hutje hebben om in te schuilen als de stormen van het leven over ons heen gaan.

Met het oog op de toekomst en op de wereld gericht leven hebben we dan ook behoefte aan woorden en rituelen voor verwondering om de gratuïteit van het bestaan, voor verbijstering om het kwaad, en voor ons verlangen naar verlossing. En we hebben behoefte aan een gemeente-vernieuwend en daarom ook maatschappij vernieuwend vormingswerk⁷, waarbij diegenen die leiding geven beschikken over communicatiebereidheid en -vaardigheid, inclusieve tolerantie en sociale creativiteit. 'Echte vorming creëert open geesten met een weetgierige ontvankelijkheid, een onweerstaanbare speurzin'⁸ naar het ware, goede en schone. Echte vorming in samenspel met bevrijdende woorden en rituelen maakt bewust van verantwoordelijkheid, schenkt vreugde en hoop en inspireert zich te verzetten tegen al wat de menselijkheid bedreigt en daadwerkelijk vernieuwend reële kansen te scheppen voor een humanere samenleving.

© L. den Besten

Voordracht gehouden op 8 januari 1999 op een minisymposium over het thema: 'Kerk en maatschappij nu en in de toekomst' ter gelegenheid van het afscheid van Jan Olde Rikkert als pastor van de parochies Sint Andreas en Maria Koningin.

Bas Stevens, Het oude kerkje te Oosterbeek.

¹ Julian Barnes, *Het stekelvarken*, Amsterdam/Antwerpen: Atlas 1993, 32-33.

² A. van de Beek, *Tussen traditie en vervreemding. Over kerk en christenzijn in een veranderende cultuur*, Nijkerk: Callenbach 1985, 23. Zie ook: F.O. van Gennep, *De terugkeer van de verloren Vader. Een theologisch essay over vaderschap en macht in cultuur en christendom*, Baarn: Ten Have 1989.

³ Ernest Gellner, *Naties en nationalisme*, Amsterdam: Wereldbibliotheek 1994, 26.

⁴ De filosoof van de Verlichting. Emmanuel Kant, achtte het een morele verplichting voor mensen om zich waarden als autonomie en redelijkheid eigen te maken. In 1784 stelde hij in: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*: 'Verlichting is het uittreden van de mens uit zijn onmondigheid waaraan hij zelf schuldig is. Onmondigheid is het onvermogen gebruik te maken van zijn verstand zonder leiding van een ander. Aan deze onmondigheid is men zelf schuldig wanneer de oorzaak ervan niet ligt in het gebrek aan verstand maar aan besluiteloosheid en gebrek aan moed het verstand te gebruiken zonder leiding van een ander. *Sapere aude!* Heb de moed gebruik te maken van uw eigen verstand! is derhalve het devies van de Verlichting.'

⁵ Frits de Lange, 'Van huis uit een zwakke religie', in: *Trouw* 12 december 1998, 19.

⁶ Ilse N. Bulhof, 'Het postmodernisme als uitdaging', in: Ilse N. Bulhof, J.M.M. de Valk, red., *Postmodernisme als uitdaging*, Baarn: Ambo 1990, 15.

⁷ A.W. Kist, *Omwenteling. Brieven over geloofsvernieuwing, kerkvernieuwing en maatschappijvernieuwing*, Baarn: Ten Have 1994, 47.

⁸ Libert Vander Kerken, *Kijken in de verte*, Kapellen: DNB, Pelckmans 1989, 15.